

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ДЕЛІКТНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Івахно В.І.,
студентка

Юридичний інститут Національного авіаційного університету

Дана стаття присвячена дослідженню правового регулювання обставин, що виключають деліктну відповідальність. У ході дослідження дано загальну правову характеристику нормативним положенням щодо підстав та умов звільнення від деліктної відповідальності, а також щодо непереборної сили, випадку та інших обставин, що виключають деліктну відповідальність.

Ключові слова: деліктні зобов'язання, цивільно-правова відповідальність, непереборна сила, випадок, підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності.

Ивахно В.И. / НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, ИСКЛЮЧАЮЩИХ ДЕЛИКТНУЮ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ / Юридический институт Национального авиационного университета, Украина

Данная статья посвящена исследованию правового регулирования обстоятельств, исключающих деликтную ответственность. В ходе исследования дана общая правовая характеристика нормативных положений относительно оснований и условий освобождения от деликтной ответственности, а также относительно непреодолимой силы, случая и других обстоятельств, исключающих деликтную ответственность.

Ключевые слова: деликтные обязательства, гражданско-правовая ответственность, непреодолимая сила, случай, условия освобождения от гражданско-правовой ответственности.

Ivakhno V.I. / SOME ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF THE CIRCUMSTANCES PRECLUDING TORT LIABILITY / Law Institute Of National Aviation University, Ukraine

This article is devoted to the study of legal regulation of the circumstances precluding tort liability. During the research there was given the general description of the legal regulations concerning the grounds and conditions for exemption from tort liability, and on force majeure event or other circumstances precluding tort liability, namely the failure to comply with its obligations of the debtor counterparty (lender does not have to bear the negative consequences of the relationship between the debtor and its counterparty); the lack of market goods needed to fulfill the commitment (entered into a contractual relationship, the debtor bears the risks involved and should replace the missing goods or take another action to the other proper execution of liabilities); the absence of the debtor necessary funds.

The relevance of this study is undoubtable, since the definition of the existence of grounds for the application of civil liability, its exclusion or exemption from it, is important and requires continuous improvement, which is impossible without the identification of positive and negative impacts of regulations on the legal acts practice.

The study, mainly, was directed to the analysis of the general conditions and bases of practical application of the circumstances precluding tort liability, and to giving author's own position regarding the appropriateness and effectiveness of individual regulation relating to the topic.

Key words: tort obligations, civil liability, force majeure, case, grounds for exemption from civil liability.

За певних обставин, навіть за наявності зовнішніх ознак правопорушення, цивільно-правова відповідальність може не наставати внаслідок того, що вона виключається взагалі, або внаслідок того, що порушник звільняється від неї.

Унаслідок цього визначення існування підстав для застосування цивільно-правової відповідальності, виключення її або звільнення від неї має важливе значення.

У цивільному праві виключає відповідальність за завдання шкоди необхідна оборона. Щодо крайньої необхідності, то вона не виключає цивільно-правової відповідальності, але на розсуд суду з урахуванням обставин справи може бути підставою повного або часткового звільнення від відповідальності.

У деліктах унаслідок того, що вони виконують важливу охоронну функцію, зумовлену вимогами дотримання законності та забезпечення надійності цивільних правовідносин, відшкодування шкоди і відповідальність практично збігаються, і сам факт заподіяння шкоди вже є правопорушенням з усіченим складом. А тому категорії «звільнення від відповідальності» і «виключення відповідальності» є фактично тотожними.

Тому, на думку О. Церковної, можна говорити про існування в цивільному праві специфічного поділу підстав звільнення від відповідальності, яке пропонується умовно назвати абсолютним звільненням (у договірних зобов'язаннях) і відносним звільненням від цивільно-правової відповідальності (у деліктних зобов'язаннях) [1, с. 92].

Питання цивільно-правової відповідальності досліджували науковці А. Андреев, Б. Антімонов, М. Агарков, К. Басін, А. Белякова, Д. Боброва, С. Братусь, В. Варкалло,

К. Варшавський, О. Дмитрієва, О. Йоффе, І. Канзафарова, Н. Коняєв, А. Кравцов, О. Красавчиков, М. Кулагіна, В. Луць, Д. Мейер, Г. Матвеев, О. Отраднова, Д. Плачков, Н. Терещенко, К. Флейшиць, О. Церковна та ін.

Підставами звільнення заподіювача шкоди від обов'язку відшкодувати потерпілому збитки є юридичні факти, які А. Немцева поділяє на дві групи:

1) юридичні факти, які повністю звільняють заподіювача від відшкодування збитків (непереборна сила та умисел потерпілого);

2) юридичні факти, що звільняють заподіювача від такого відшкодування частково (груба необережність потерпілого та майновий стан заподіювача).

Стаття 617 Цивільного кодексу України встановлює дві основні підстави звільнення особи, яка порушила зобов'язання, від відповідальності. Такими обставинами є випадок та непереборна сила. Доведення наявності випадку або непереборної сили покладається на особу, яка порушила зобов'язання. Саме вона має подавати відповідні докази в разі виникнення спору.

Безумовною підставою звільнення від цивільно-правової відповідальності без вини є дія непереборної сили.

На практиці непереборною силою визначаються явища природи (землетруси, шторми, снігові замети, обвали, повінь та ін.); деякі суспільні явища (епідемії, воєнні дії, розрив дипломатичних зв'язків, страйки та ін.) [2, с. 122].

Непереборною силою визнається надзвичайна або невідворотна за таких умов подія. Як підстава звільнення особи, що порушила зобов'язання, від відповідальності непереборна сила характеризується двома ознаками: надзвичайністю та невідворотністю.

У літературі відзначалося, що надзвичайність подій непереборної сили характеризується незвично великою силою їх прояву. Ця ознака є безперечною, коли мова йде про такі стихійні явища, як шторм, ураган. Але грандіозність не завжди буде виступати обов'язковим фактором такого стихійного явища, як град.

Б. Антимонов, аналізуючи судову практику, зауважив, що надзвичайність не надає непереборній силі ознаки грандіозності. Подія, помірна за своєю енергією, може визнаватися непереборною силою, тоді як грандіозна подія за своїм масштабом може бути відхилена судом в якості непереборної сили [3, с. 190].

Отже, надзвичайність означає, що це не пересічна, звичайна обставина, яка може спричинити певні труднощі для сторін, хоча й не виходить за рамки буденності (танення снігу в горах, щорічні сезонні мусонні дощі тощо), а екстраординарна подія, яка не є звичайною.

Другою ознакою непереборної сили виступає невідворотність за таких умов для зобов'язаної особи. Остання повинна була всіма засобами протистояти негативному впливу непереборної сили. Якщо цю умову не буде виконано, правопорушник не має права посилаючись на такі обставини як на непереборну силу, оскільки відсутня ознака невідворотності.

Якщо була можливість відвернути шкідливий вплив, то особа, яка була зобов'язана вжити відповідних заходів, але цього не зробила, повинна нести цивільно-правову відповідальність за свою бездіяльність, що потягла за собою шкідливі наслідки, оскільки можливість запобігти шкідливому впливу була, а тому не може йти мова про невідворотність події [4, с. 124].

Ознака невідворотності непереборної сили в цивільній літературі трактується по-різному. Одні автори мають на увазі невідворотність обставин для конкретного заподіювача шкоди, враховуючи наявні в нього можливості, інші – невідворотність не лише для цієї особи, а й для будь-якої іншої, враховуючи не конкретні можливості особи, а рівень розвитку науки та техніки всього суспільства [3, с. 122].

Й. Покровський вважав, що непереборна сила – це явища стихійного, надзвичайного характеру, які людська сила відвернути не може [5, с. 285].

Такі розбіжності виникли тому, що з визначення, яке дає законодавець, незрозуміло, про яку саме невідворотність ідеться.

К. Варшавський щодо відповідальності володільців джерел підвищеної небезпеки зауважував: якщо підприємство не має коштів для забезпечення безпеки на підприємстві, це не є підставою для звільнення такого підприємства від відповідальності, в чому і полягає ризик такого підприємства [6, с. 152].

Е. Павлодський стверджує, що потрібно поєднати суб'єктивний та об'єктивний критерії. Об'єктивний надасть можливість визначити, чи могла відповідальна особа за певних умов передбачити настання шкідливого результату, а суб'єктивний допоможе порівняти технічні можливості цієї особи з можливостями інших подібних суб'єктів. Все-таки відповідальність за випадок виходить за межі об'єктивних можливостей правопорушника. Для звільнення від відповідальності необхідно довести неможливість відвернути шкоду засобами, які має у своєму розпорядженні відповідальна особа. Потрібно, щоб будь-яка подібна за видом та умовами діяльності особа не мала змоги протистояти цим обставинам [7, с. 86].

Таким чином, якщо конкретна особа могла відвернути негативний вплив обставин, але не зробила цього, в її діях є вина. У тому випадку, якщо, незважаючи на всі вжиті заходи, не вдалося запобігти настанню шкоди, можна говорити про випадкові явища.

При цьому судовою практикою під невідворотними обставинами, на думку О. Церковної, розуміє не тільки і

не стільки саме явище непереборної сили, скільки його наслідки. Поряд із цим у законодавстві немає навіть приблизного переліку обставин, які до даного явища належать. Дослідниця зазначає, що попри єдність поняття непереборної сили в цивільному праві, значення цього явища у сфері відповідальності за заподіяння шкоди має певну специфіку [1, с. 9].

По-перше, непереборна сила має значення універсальної обставини, що звільняє від відповідальності за заподіяння шкоди. Однак у ст. 1166 (що має загальне значення для деліктної відповідальності) непереборна сила згадується в тому значенні, що шкода, заподіяна каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи навіть унаслідок непереборної сили може бути відшкодована у випадках, установлених законом.

По-друге, слід зазначити різну роль непереборної сили в причинно-наслідковому механізмі. У договірних відносинах непереборна сила, як правило, виступає як обставина, що перешкоджає виконанню договору, при цьому існує лише ймовірність виникнення внаслідок цього збитків у кредитора. При заподіянні недоговорної шкоди непереборна сила сприяє заподіяння цієї шкоди [1, с. 11].

Таким чином, непереборна сила належить до категорії відносних понять, оскільки те, що невідворотне при одному рівні розвитку науки і техніки, цілком відворотне за інших умов. Тому суд, визначаючи можливість віднесення явища до непереборної сили, має з'ясувати всі конкретні обставини заподіяння шкоди в цьому випадку, зокрема місце, час та ін.

До загальних підстав звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання законодавець у ст. 617 ЦК України також відносить випадок (казус), що нерідко отожднюють із непереборною силою, а це не є правильним.

Коли ми говоримо про казус як суб'єктивний випадок, то вважається, що він характеризує поведінку зобов'язаної особи, є об'єктивно перекорним і виникає лише через зумовлену конкретною ситуацією обмеженість інтелектуально-вольових можливостей суб'єкта [1, с. 83].

Натомість об'єктивний випадок (непереборна сила), на відміну від казусу, на думку В. Примака, постає як результат зовнішнього впливу і настає неминуче – незалежно від загальні будь-яких зусиль, що їх реально можна було б докласти з метою усунення цього впливу [8, с. 60].

Казус не є підставою звільнення від відповідальності без вини. Казус – це правопорушення, вчинене невинно [9, с. 83].

О. Дмитрієва вважає, що суб'єктивна сторона цього правопорушення характеризується відсутністю умислу чи необережності правопорушника, тому відповідальність без вини – це, умовно кажучи, відповідальність за «казус» [10, с. 122].

Під випадком «casus» у практиці розуміються будь-які діяння, не викликані чийось наміром або необережністю, тобто відсутність вини порушника. Випадковою можна визнати обставину, яку не можна передбачити та попередити при застосуванні обов'язкової для боржника обачності, хоча вона могла б бути передбачена та попереджена, якби боржник поставився до свого зобов'язання з більшою обачністю, ніж та, до якої він був зобов'язаний, або якщо на місці боржника була б інша особа [1, с. 83].

Такий підхід щодо суб'єктивної неможливості передбачити, а отже, й попередити діяння, що викликало невиконання або неналежне виконання зобов'язання, дозволяє відмежувати випадок від непереборної сили. Основна відмінність між непереборною силою і випадком (казусом) полягає в такому:

1) непереборна сила – це подія, об'єктивно невідворотна за певних умов не тільки для цього заподіювача шкоди, а й для інших осіб при досягнутому рівні розвитку науки і техніки, а випадок – об'єктивно відворотний і не може бути попереджений тільки цією особою;

2) непереборна сила – це надзвичайна подія, яка не може бути передбачена заподіювачем шкоди, а при випадку останньому надається можливість передбачити заподіяння шкоди;

3) непереборна сила – це завжди зовнішня подія по відношенню до діяльності заподіювача шкоди, а випадок – як правило, внутрішня обставина стосовно його діяльності [1, с. 84].

Крім випадків, які звільняють особу від відповідальності, у ст. 617 ЦК України також встановлюються обставини, які не звільняють особу від відповідальності.

До таких обставин належать:

1) недотримання своїх обов'язків контрагентами боржника (кредитор не має нести негативні наслідки відносин між боржником та його контрагентами);

2) відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання (вступаючи у договірні відносини, боржник несе відповідні ризики та має замінити відсутні товари на інші або вчиняти інші заходи щодо належного виконання зобов'язання);

3) відсутність у боржника необхідних коштів (така обставина впливає із загального розуміння грошей як родових речей і відомого ще з римських часів постулату, що «рід не гине») [1, с. 85].

На відміну від кримінального законодавства, цивільне законодавство не поділяє умисел на прямий і непрямий, проте розрізняє грубу та просту необережність.

Так, коли людина не дотримується високих вимог, висунутих до неї як особистості, що здійснює за певних умов певний вид діяльності, вона допускає просту необережність; у тих випадках, коли особа не тільки не дотримується високих, а й мінімальних вимог уважності та обережності, які зрозумілі кожному, вона допускає грубу необережність.

Так, згідно з ч. 2 ст. 1193 ЦК України на розмір відшкодування завданої шкоди впливає тільки груба необережність потерпілого (нехтування правилами безпеки руху і т. п.) [11, с. 147].

Цілком можна підтримати пропозиції вченої-цивіліста О. Церковної, яка запропонувала викласти ознаки грубої

і простої необережності безпосередньо в Цивільному кодексі України, використовуючи визначення видів необережності в кримінальному праві (ст. 25 КК України), тобто груба необережність повинна бути визначена так само, як кримінально-правова самовпевненість, а проста необережність – як недбалість.

Точність таких формулювань перевірена часом, і вони, як інші кримінально-правові конструкції (наприклад, крайня необхідність), можуть бути запозичені цивільним законом (безумовно, з деякою адаптацією, поправкою на цивілістичну специфіку) [11, с. 98].

Наукова позиція Г. Матвеева полягає в тому, що «ознакою розмежування грубої і легкої необережності може служити різний ступінь передбачення шкідливих наслідків плюс різний ступінь обов'язковості такого передбачення. Якщо особа не передбачала шкідливих наслідків своїх дій, але за обставинами цієї справи могла і повинна була передбачити їх, її можна звинуватити в легкій необережності; якщо особа передбачала наслідки своїх дій, але легковажно сподівалася їх уникнути (хоча за обставинами цієї справи вона могла і повинна була передбачити неминучість шкоди), вона може бути звинувачена в грубій необережності» [12, с. 299].

Вказаний автор вважає, що кримінально-правова самовпевненість (легковажність) та недбалість у цивільному праві є грубою і простою необережністю відповідно, хоча і робить застереження, що цивільна і кримінальна необережна вина не ідентичні [12, с. 301].

О. Йоффе зазначає, що «відмінність між простою і грубою необережністю має суто кількісний характер: чим конкретнішим є передбачення, тим більш тяжкою має бути визнана і ступінь винності» [13, с. 124].

Отже, дослідження підстав звільнення від цивільно-правової відповідальності з'явилися відносно недавно і стосуються, головним чином, окремих видів таких обставин (здійснення права, виконання обов'язку, умисел, прохання потерпілого, дії третіх осіб тощо), натомість сучасні правові відносини потребують більш чіткого комплексного нормативного регулювання з урахуванням кримінально-правових положень у сфері вказаних правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Церковна О. В. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди : дис. ... канд. юрид. наук. / О. В. Церковна – Одеса, 2008. – С. 91, 95.
2. Цивільне право України : академічний курс : [підручник] / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Видавничий Дім, 2001. – 640 с.
3. Антимонов Б. С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности : [учебное пособие] / Б. С. Антимонов. – М. : Госюриздат, 1952. – С. 190–191.
4. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: академічний курс : [підручник] / З. В. Ромовська. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 594 с.
5. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права : [учебное пособие] / И. А. Покровский. – М. : Статут, 1998. – 320 с.
6. Варшавский К. М. Обязательства, возникающие вследствие причинения другому вреда : [учебное пособие] / К. М. Варшавский. – М. : Просвещение, 1999. – 250 с.
7. Павлодский Е. А. Случай и непреодолимая сила в гражданском праве / Е. А. Павлодский. – М. : Юрид. лит., 1978. – С. 86.
8. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : [монографія] / В. Д. Примак. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 432 с.
9. Агарков М. М. К вопросу о договорной ответственности / М. М. Агарков // Вопросы советского гражданского права. – М. : Юриздат, 1945. – 240 с.
10. Дмитриева О. В. Ответственность без вины в гражданском праве : дисс. ... канд. юрид. наук. / О. В. Дмитриева. – С.– Петербург, 1996. – С. 123–124.
11. Церковна О. В. Елементи складу цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди / О. В. Церковна // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2011. – № 1 (52). – С. 137–144.
12. Матвеев Г. К. Вина в советском гражданском праве : [монография] / Г. К. Матвеев. – К. : Изд. Киев. ун-та, 1955. – 370 с.
13. Иоффе О. С. Обязательственное право: [монография] / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.